

<https://doi.org/10.32405/2411-1309-2019-22-38-45>

УДК 373.5.016:[821.161.2:7](075)

РЕАЛІЗАЦІЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У СУЧАСНИХ ПІДРУЧНИКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Наталія Гоголь,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови, літератури та методики навчання
Глухівського національного педагогічного університету
імені Олександра Довженка,
м. Глухів, Україна,

e-mail: natashagogol75@gmail.com

У статті акцентовано увагу на проблемі культурологічного підходу як концептуальній основі модернізації змісту шкільної літературної освіти. Окреслено дидактико-методичний потенціал нових підручників української літератури для 10 класу (рівень стандарту) щодо ефективної реалізації культурологічного підходу в сучасній шкільній літературній освіті. Доведено, що засадничі ідеї культурологічного підходу у процесі вивчення української літератури послідовно реалізовано у біографічних нарисах, літературно-критичному матеріалі, методичному апараті та ілюстративному матеріалі чинного підручника для 10 класу. Проаналізовано принципи втілення програмової рекомендаційної рубрики «Мистецький контекст» у дидактико-методичний апарат підручника української літератури для 10 класу (2018) як одного із дієвих засобів реалізації культурологічного підходу у сучасній шкільній літературній освіті.

Ключові слова: українська література; культурологічний підхід; шкільний підручник; мистецький контекст; обізнаність та самовираження у сфері культури; читацька компетентність.

Постановка проблеми. Ідея культурологічного підходу до вивчення української літератури є однією з провідних у національній системі шкільної літературної освіти, про що регламентовано в Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції «Нова українська школа», Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти, Концепції літературної освіти.

У Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти наголошується на важливості усвідомлення учнями «художньої літератури як важливого складника мистецтва; ознайомлення учнів із фундаментальними цінностями світо-

вої художньої культури; розкриття особливостей творів, літературних явищ і фактів у широкому культурному контексті...» [1]. Реалізація культурологічної лінії передбачає вивчення літератури у контексті розвитку культури й мистецтва (література як мистецтво слова), розгляд літературних творів у взаємозв'язках із живописом, музикою, кіно та іншими видами мистецтва, використання культурологічного принципу, що забезпечуватиме розширення світогляду учнів, визначення місця літератури серед інших видів мистецтва та в духовній культурі народу й людства [1; 3].

Слушною є думка С. Жили, яка переконливо доводить, що нині «глибше усвідомлюється важливість комплексного підходу до використання культурологічного впливу різних видів образотворчості в процесі вивчення літератури, необхідність формування в особистості цілісної картини світу» [2, с. 7]. Т. Яценко, орієнтуючись на культурологічний контекст, підкреслює, що «навчання літератури в школі потребує глибокого наукового обґрунтування і системного підходу, за умов якого мають ефективно реалізуватися змістові лінії літературної освіти (емоційно-ціннісна, літературознавча, культурологічна та компаративна), відбуватися взаємодія суб'єктів навчання в процесі засвоєння знань і формування вмій на засадах компетентнісної освіти» [6, с. 20]. Важливість означеної проблеми обумовлює необхідність системного вивчення питання реалізації культурологічного підходу до навчання української літератури засобами шкільного підручника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації культурологічного підходу в освіті знайшло відображення у дослідженнях щодо розвитку ідей культурологічної психології (Л. Виготський, О. Леонтьєв, О. Лурія та ін.), концепції діалогу культур (М. Бахтін, В. Біблер, І. Берлянд, В. Литовський та ін.). Проблеми культурологічного підходу в освіті присвячені праці І. Балхарової, М. Бастуна, Є. Бондаревської, В. Гури, І. Зязюна, І. Колмолгорової, А. Погодіної, О. Рудницької, В. Сластьоніна, Г. Тарасенко, О. Тюрдьо, Є. Фортунатової та інші.

У предметній дидактиці проблема культурологічного підходу до вивчення української літератури розглядається у працях В. Братко (культурологічний принцип вивчення української літератури в основній школі), Н. Волошиної (естетичне виховання учнів засобами взаємодії мистецтв), В. Гладишева (культурологічний контекст аналізу художнього твору), С. Жили (міжмистецькі зв'язки у процесі навчання української літератури), С. Молочко (формування компетентності «Обізнаність та самовираження у царині культури» у процесі вивчення української літератури), В. Пустохіної (формування культурологічної компетентності старшокласників у процесі вивчення української літератури), Г. Токмань (діалогічно-екзистенціальне прочитання художніх творів), В. Шуляра (культурологічні та літературознавчі складники сучасного уроку української літератури), Т. Яценко (вивчення української літератури в мистецькому контексті) та інші. Водночас подальшого ґрунтовного розгляду потребує проблема реалізації культурологічного підходу на уроках української літератури в профільній школі засобами шкільного підручника.

Формулювання цілей статті — розкрити дидактико-методичний потенціал нових підручників української літератури для 10 класу (рівень стандарту, 2018) як дієвого чинника реалізації культурологічного підходу у сучасній шкільній літературній освіті.

Виклад основного матеріалу. Реалізація культурологічного підходу в шкільній літературній освіті сприяє усвідомленню учнями творів художньої літератури як важливого складника мистецтва, ознайомленню з шедеврами української та світової художньої культури, поглибленню вмінь аналізу та інтерпретації літературних творів у мистецькому контексті.

Ідеї культурологічного підходу закладено в оновлених програмах з української літератури для 10–11 класів (рівень стандарту, профільний рівень), що орієнтують на розвиток у старшокласників ключової компетентності «Обізнаність та самовираження у сфері культури».

Послідовну реалізацію культурологічного підходу в шкільному літературно-му навчання передбачено в підручнику «Українська література: рівень стандарту. 10 клас» (авторський колектив — А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко), рекомендованому МОН України (2018) [4].

Головне завдання навчальної книги, на думку авторів підручника, — це зацікавити учня художнім твором як явищем мистецтва слова, специфічним засобом пізнання світу і себе в ньому, навчити самостійно здобувати і застосовувати знання, вибудовувати і здійснювати індивідуальну читацьку діяльність, розвивати критичне мислення, сприяти всебічному розвитку, духовному збагаченню, активному особистісному становленню й самореалізації в сучасному світі [4, с. 4–5].

Розвиткові загальнокультурної компетентності старшокласників сприяють змістове наповнення рубрики «Культурно-мистецький контекст», а також і система запитань і завдань до неї, що формує в учнів усвідомлення української художньої літератури як невід’ємної частини світового мистецтва.

У вступній статті підручника національний літературний процес другої половини XIX ст. розглядається у контексті суспільного і культурного розвитку. Презентований навчальний матеріал розширює кругозір старшокласників, дає уявлення про певну історичну добу, формує розуміння значущості мистецтва у житті людства в різні історичні часи. Художньо-пізнавальні нариси рубрики «Культурно-мистецький контекст» подають коротку, але змістовну інформацію про життя та творчість українських художників, а запитання і завдання орієнтують на аналіз репродукцій картин (наприклад, А. Куїнджі «Українська ніч», М. Бурачек «Влітку», О. Мурашко «Портрет дівчини в червоному капелюсі», О. Новаківський «Музика квітів. Каштани і бузок» та ін.).

Автори підручника рекомендують у межах програмових тем ознайомлення з живописними полотнами творців як світового мистецтва (Р. Санті «Сікстинська Мадонна», П. Г. Доре «Мойсей зі скрижальми завіту», К. Моне «Враження. Схід

сонця»), так і українських художників (А. Кислякова «Минає день, минає ніч...», К. Маковський «Ромео і Джульєтта», М. Жук «Портрет М. Коцюбинського», М. Бурчак. «На Поліссі. Вечір», В. Кравцевич «Несіння хреста», О. Мурашко «Сонячні плями» та ін.), що суголосні з проблемно-тематичними домінантами літературних творів, які вивчаються текстуально.

Інформація про картини, творчість митців суміжного мистецтва виконує важливу художню функцію, сприяє поглибленій характеристиці дійових осіб літературного твору, надає особливого емоційного забарвлення уроку. Методично продуманими є завдання, що спрямовують учнів знаходити мистецькі діалоги у картинах, вчать зіставляти специфіку розкриття теми в різних видах мистецтва, відчувати красу художнього слова, розвивають естетичний смак. Наприклад, учням пропонується порівняти живописний пейзаж С. Васильківського з описом села Семигори у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я», поділитися враженнями, визначити суголосні мотиви, зробити опис природи за картиною (усно чи письмово) [4, с. 26]; розглянути репродукцію гравюри Н. Лопухової «Лісова пісня. Русалка польова» та акварелі В. Касіяна «Лукаш і Мавка», подумати над тим, який епізод твору Лесі Українки проілюстрував митець [4, с. 162]; розглянути репродукцію литовського художника М. Чюрльоніса «Соната весни» та порівняти бачення весни митцями-символістами у різних видах мистецтва [4, с. 170]. Такі завдання орієнтують учнів на спілкування з мистецтвом крізь призму діалогу мистецтв, дають можливість зрозуміти значущість літературного твору в світовій культурі, простежити особливості втілення у мистецькому творі певної ідеї чи образу різними засобами.

У підручнику презентовано запитання і завдання, що спрямовані на вироблення в учнів умінь діалогічного прочитання художнього твору, розвиток логічного й критичного мислення, емоційної сфери, читацьких умінь, формування емоційно-ціннісного ставлення до вчинків героїв художнього твору. Варто відзначити, що запропоновані авторами підручника репродукції мистецьких полотен витончено, філігранно передають суголосні теми, уплітаються в єдину канву сприйняття старшокласниками мистецьких шедеврів. Засобами живопису здійснюється серйозний мистецький вплив на молоде покоління, яке на свідомому рівні здатне оцінити прекрасне і долучитися до його творення.

Авторами підручника дотримано культурологічний підхід як у презентації інформативного матеріалу, так і в запитаннях і завданнях до програмових тем. Так, під час ознайомлення із біографією І. Нечуя-Левицького учні дізнаються про мистецькі уподобання письменника, їм пропонується перегляд репродукцій картин його улюбленого художника А. Куїнджі, прослуховування «Апасіонати» Л. ван Бетховена та пісні «Туман хвилями лягає».

У методичному апараті підручника передбачено запитання і завдання репродуктивного, частково-пошукового і проблемного характеру, що забезпечують робо-

ту учнів з ілюстративним матеріалом навчальної книги та створення ними власних творчих проєктів. У підручнику пропонуються завдання творчо-пошукового характеру. Наприклад, підготуйте повідомлення на тему «М. Коцюбинський і живопис»; підготуйте презентацію картин художників-неоромантиків тощо.

Прикметно, що подані у рубриці «Культурно-мистецький контекст» запитання і завдання акцентують на зіставленні, порівнянні мистецьких шедеврів (наприклад, прослухайте «Ноктюрн» М. Лисенка та назвіть його неоромантичні ознаки; порівняйте прийоми створення символістського твору мистецтва в поезії М. Вороного та в живописі М. Чюрльоніса тощо), визначенні міжлітературних зв'язків у контексті світового літературного процесу (як-от: порівняти п'єси І. Карпенка-Карого «Мартин Боруля» та Ж.-Б. Мольєра «Міщанин-шляхтич»), висловленні власних думок і вражень від сприйнятого, налаштуванні на творчо-пошукову роботу (наприклад, у парі чи групі підготуйте опис однієї з картин українських художників (на вибір): М. Пимоненка «Вечоріє», «Жнива в Україні», В. Орловського «Затишся», «Український краєвид» у контексті естетики реалізму; знайдіть інформацію про використання творчості І. Франка у сучасному мистецтві (музика, графіка, театр); напишіть свої коментарі; підберіть аудіозапис композицій Л. ван Бетховена для музичного супроводу виразного читання вибраних епізодів із новели В. Стефаніка «Кам'яний хрест» та інші).

У матеріалі про життєпис митців зосереджено увагу на художніх фото, портретах, світлинах музеїв-садиб, пам'ятників тощо. Окрім репродукцій картин у підручнику доцільно використано й ілюстрації до художніх творів письменників (Л. Схемка, А. Базилевич, «Кайдашева сім'я»; Н. Антоненко «Чіпка Варениченко»; О. Кульчицька «Тіні забутих предків»; С. Караффа-Корбут «Лісова пісня»), світлини з театральних вистав («Мартин Боруля» Волинського академічного українського музично-драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка та інші).

Вдало підібрані авторами підручника ілюстративні матеріали допомагають школярам наочно зрозуміти не тільки сутність авторського задуму, але й особливості його образного втілення. Варто зазначити, що в підручнику запропоновано різноманітні завдання для роботи з ілюстративним матеріалом, що націлює учнів на висловлення власних думок і вражень від сприйнятого.

Мистецькі аналогії та порівняння, які використано у підручнику сприяють розвитку емоційно-почуттєвої сфери учнів-читачів, формують їхні естетичні смаки й уподобання, підвищують рівень читацької компетентності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Аналіз підручника «Українська література (рівень стандарту) 10 клас» (авторський колектив: А. Фасоля, Т. Яценко, В. Уліщенко, Г. Бійчук, В. Тименко) (2018) дає підстави стверджувати, що у його змістовому і методичному аспектах враховано ідеї культурологічного підходу до навчання української літератури в 10 класі. У науково-пізнавальному та художньо-естетичному матеріалі рубрики «Культурно-мистецький контекст» авто-

рами враховано специфіку художньої перцепції кожного виду мистецтва, система запитань і завдань орієнтована на удосконалення вмінь аналізу та інтерпретації художніх творів із урахуванням міжмистецьких паралелей, що ефективно сприяє розвитку читацької компетентності старшокласників.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в проведенні аналізу шкільних підручників української літератури для 10–11-х класів (профільний рівень) щодо використання рубрики «Мистецький контекст» як дієвого засобу реалізації культурологічного підходу у шкільній літературній освіті.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Жила С. О. Теорія і практика вивчення української літератури у взаємозв'язках із різними видами мистецтв у старших класах загальноосвітньої школи: монографія / С. О. Жила. – Чернівці: РВК «Деснянська правда», 2004. – 360 с.
3. Концепція «Нова українська школа»: затв. Рішенням колегії МОН України від 27.10.2016 року. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.osvita.ua>.
4. Українська література. Рівень стандарту: підруч. для 10 кл. закладів загальної середньої освіти / А. М. Фасоля, Т. О. Яценко, В. В. Уліщенко, Г. Л. Бійчук, В. М. Тименко. – Київ: Педагогічна думка, 2018. – 192 с.
5. Українська література: 10–11 класи. Рівень стандарту, академічний рівень (зі змінами, затвердженими наказом МОН від 14.07.2016 № 826) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.
6. Яценко Т. О. Тенденції розвитку методики навчання української літератури в загальноосвітніх навчальних закладах (друга половина ХХ – початок ХХІ століття): монографія / Таміла Яценко. – Київ: Педагогічна думка, 2016. – 360 с.

References

1. Derzhavnyj standart bazovoji i povnoji zaghaljnoji serednjoji osvity [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Zhyla S. O. Teorija i praktyka vyvchennja ukrajinskoji literatury u vzajemov'jazkakh iz riznymy vydamy mystectvu u starshykh klasakh zaghaljnoosvitnjoji shkoly: monoghrafija / S. O. Zhyla. — Chernihiv: RVK «Desnjanska pravda», 2004. — 360 s.
3. Koncepcija «Nova ukrajinsjka shkola»: zatv. Rishennjam koleghiji MON Ukrajinjy vid 27.10.2016 roku. / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu: <http://ru.osvita.ua>.
4. Ukrajinsjka literatura. Rivenj standartu: pidruch. dlja 10 kl. zakladiv zaghaljnoji serednjoji osvity / A. M. Fasolja, T. O. Yatsenko, V. V. Ulishhenko, G. L. Bijchuk, V. M. Tymenko. — Kyjiv: Pedagoghichna dumka, 2018. — 192 s.
5. Ukrajinsjka literatura: 10–11 klasy. Rivenj standartu, akademichnyj rivenj (zi zminamy, zatverdzenymy nakazom MON vid 14.07.2016 №826). / [Elektronnyj resurs]. — Rezhym dostupu <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>.

6. Yatsenko T. O. Tendenciji rozvytku metodyky navchannja ukrajinsjkoji literatury v zaghaljno-osvitnikh navchaljnykh zakladakh (drughna polovyna KhKh — pochatok KhKhI stolittja): monohrafija / Tamila Jacenko. — Kyjiv: Pedagoghichna dumka, 2016. — 360 s.

Наталья Гоголь,

кандидат педагогических наук, доцент кафедры украинского языка, литературы и методики обучения Глуховского национального педагогического университета имени Александра Довженко, г. Глухов, Украина

РЕАЛИЗАЦИЯ КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО ПОДХОДА В СОВРЕМЕННЫХ УЧЕБНИКАХ УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

В статье внимание акцентировано на проблеме культурологического подхода как концептуальной основе модернизации содержания школьного литературного образования. Очерчен дидактико-методический потенциал новых учебников украинской литературы для 10 класса (уровень стандарта) на предмет эффективной реализации культурологического подхода в современном школьном литературном образовании. Доказано, что основные идеи культурологического подхода в процессе изучения украинской литературы последовательно реализованы в биографических зарисовках, литературно-критическом материале, методическом аппарате и иллюстрациях современного учебника для 10 класса. Проанализированы принципы внедрения программной рубрики «Искусствоведческий контекст» в дидактико-методический аппарат учебника для 10 класса (2018) как одного из действующих способов реализации культурологического подхода в школьном литературном образовании.

Ключевые слова: украинская литература; культурологический подход; школьный учебник; искусствоведческий контекст; осведомленность и самовыражение в сфере культуры; читательская компетентность.

Nataliia Hohol,

Candidate of Pedagogical Sciences, Assistant Professor of Ukrainian Language, Literature and Teaching Methods Department of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, Ukraine

REALIZATION OF CULTUROLOGICAL APPROACH IN MODERN UKRAINIAN LITERATURE TEXTBOOKS

The article deals with the problem of culturological approach to the Ukrainian literature study in the profile school and ways of its implementation by means of a school textbook. It is focused on the theoretical and methodical aspects of the competence-based teaching principles realization of school literary education in the context of the Concept of the New

Ukrainian school (2016), State standard of the basic and complete secondary education (2011, 2013), Concept of the literary education (2011). The perspectives of using the culturological approach as a conceptual basis for the modernization of school literary education content are determined. It is proved that the fundamental ideas of the culturological approach in the process of Ukrainian literature studying are consistently implemented in the Concept of the New Ukrainian school, in the current program for comprehensive educational establishments «Ukrainian literature: Grades 10–11. Standard level, academic level» in the methodical apparatus, illustrative materials of the contemporary textbooks, thematic and style diversity of proposed works of art for the consideration. It is noted that the tasks set by the updated program on Ukrainian literature, provide for the need to ensure the formation of both literary and key competencies in schoolchildren. It is proved that the forming of pupils' key competency «Awareness and self-expression in the field of culture» at Ukrainian literature lessons will affect the children's ability to understand works of art, to consider the works of art in the context of other types of arts, to develop their own artistic tastes, preferences, to identify themselves as representatives of certain cultures. The paper focuses on the importance of Ukrainian literature studying with the use of artistic dialogues, the rubric «Artistic context» in order to updating the content of the current program and modern textbooks on Ukrainian literature for the profile school.

On the basis of analysis of the updated textbook for Grade 10 (2018), the principles of implementation the rubric «Artistic Context» are defined as an important means of updating the program's content and activating the competence-based approach in modern school literary education.

Keywords: Ukrainian literature; culturological approach; school textbook; artistic context; awareness and self-expression in the sphere of culture; reading competency.